

I YAZI

Oğuz atalar sözləri və məsələlərdə Tanrıçılıq görüşlərinin araşdırılması mahiyyətə Oğuz türk düşüncəsi üstə köklənən, qədim türk məişətindən soraqları özündə yaşadan, köklü-köməclli, sanballı deyim siqletli qənaətlərin çağımızın idrak ölçüsündən açımıdır. Bu örneklərdə əcdad düşüncəsinin danışmış aqibətinə bütöv şəkildə baxmaq imkanı yaranır. Xarakterin, Tanrısal yönün biryolluğu, ömrün müxtəlif məqamları haqqında yetkin ifadəlilik, təbiət, təsərrüfat, məişət həyatındakı zəngin müşahidəçilik, əcdadın davranışlarına, düşüncəsinə uyğun gələn canlıların totemləşdirilməsi və s. baxışlar bugününümüzə sabah üçün milli özünüdərk baxımından ciddi qənaətlər yaradır. "Tanrıçılıq görüşləri" adı altında bu baxışlar ümumiləşdirilir: xalqın özünəməxsusluğu, yetkinliyi, davranış fərqliliyi onun başqa xalqlardan fərqli sifətini yaradır.

Oğuz atalar sözləri və məsələlərdə bu kimi cəhətlərin qədimdən bəri yazıda, habelə, başlıcası, düşüncədə yol gəldiyinin, mahiyyət-cə gen yaddaşında qaldığının, tarixin yeni dönməndə belə əhəmiyyətli hissəsinin xarakterlərdə yaşadıldığının şahidi olur. Araşdırma üçün faktlar həm ayrı-ayrı "Oğuznamə"lərdə, həm də konkret buradakı mənbəyə əsasən izlənilə bilər. Hələlik sözügedən mövzunu əsasən özlüyündə əhatə edən "Oğuznamə" ilə yetərənirik. Bu "Oğuznamə" XV-XVI yüzillərdə üzü köçürülən əlyazmasıdır, təxminən iki min atalar sözü və məsələdən ibarətdir. Kitabı tərtib edən, müqəddimə, lüğət və şərhlərin müəllifi S. Əlizadə bu haqda yazır, ərəb əlifbası ilə yazılmış "Əmsali-Məhəmmədli" yaxud "Məcməül-əmsali-Məhəmmədli" adlı, vərəqləri çoxdan saralmış atalar sözü və zərbi-məsəllər toplusunun birinci səhifəsi "Haza kitabı – Oğuznamə" (Bu, Oğuznamə kitabıdır)" sözləri ilə başlanır: "Buradakı Oğuz atalar sözü və məsəlləri biri-birinin ardınca düzülmüşdür. Doğrusu, ilk dəfə həmin əlyazma ilə tanış olarkən ürəyim az qala dayandı. Sanki qiymətli incilər dolu mücrünü salıb sındıracağım qorxdum... Məni təəccübləndirən ulu babalarımızın bu müdrik dəfinəsinin ümumi sanballı, misilsiz elmi-mədəni dəyəri idi. Onlar əsrlərin, minillərin zülmətini yarıb keçmişdi... , yangısı ilə nur saçan şamlar tək bu gün də ömrümüzün mənasını işıqlandıрмаğa qadir idi".

Sözügedən kitabın dəyərliyi onun araşdırma mövzumuzla uyğun olaraq ümumiləşdirmə, əsas mənbə siqletində olmasıdır. Bütün seçilən örneklərdə (atalar sözü və məsələlərdə) bu və ya başqa ölçüdə (şəkildə) Tanrıçılıqdan danışılır. Kitabın hicri 1009, miladi XVI yüzü-

İşıqlı Atalar

lin sonlarında, XVII yüzilin əvvəllərində əslində başqa mənbədən üzünün köçürüldüyü düşünülür. S.Əlizadə müşahidəsini bölüşür, "Kitabi-Dədə Qorqud"la "Oğuznamə" üçün müştərək örneklər var: "Qonşu haqqı-Tanrı haqqı", "Qadir Tanrı verməyincə ər bayımaz", "Allah-Allah deməyincə işlər önməz" və s.

"Oğuznamə" mətnlərinə uyğun yerlərdə Allahla bağlı anlayışların sonradan əlavə edilməsi, əvəzlənməsi ilə bağlı Tanrıçılıq görüşlərinin ifadəsi olan atalar sözü və məsəlləri təqdim etdikcə məsələ aydınlaşacaq.

Kitabda "Allah" anlayışı ilə bağlı çoxlu atalar sözü verilib. Bir

maq deməkdir. Deməli, ailəçilik adlı müqəddəs dəyərin qoruyucusu olmaq, bir an da məsuliyyətdən yayınmamaq gərəkdir.

Kitabdakı örneklər əlifba sırası ilə verilməyib, ona görə də uyğun misalların təqdimində adda-budalılıq yaranır.

"İstəyən Tanrının bulur".

Ata sözündə Tanrıya münasibət ifadə olunur.

Tanrı obrazı insanın ağılında yaranır, obrazlaşır, yaşadılır.

"İtin issi var isə tavşanın Tanrısı var".

"Əgri otur, toğru söylə".

Burada doğruluğun önə çəkilməsi türkün fitrətən doğruya, həqiqətə meyillənməsi anlamındadır. Türk birsifətliyi, yalnız düz danışmaq üstə köklənməsi mahiyyətə onun həyat tərzini olub.

naəti Tanrıçılıq düşüncəsinin zaldığını göstərir.

Ata - ana verdiyi könüllü, Tanrı verdiyi doyumluqdur.

Məsələ Tanrı obrazının türk mifoloji düşüncəsində hər şeydən ucada durduğu inamı tam yəqinləşir. Tanrı insana nə verirsə, tam verir. Söhbət burada imkandan və gerçəkləşən ömürdən gedir.

Məsələ Tanrı-Allah təzadı duyulurmu? Təsəvvür etmək olur ki, Tanrı obrazı ilə bağlı ağıldakı qənaət Allahçılıq (İslamçılıq) dönməndə nisbətən fərqli ifadə oluna bilərdi. Məsəlin ilkin biçiminin necə olduğunu təxmin etmək çətin-dir, ancaq islamçılıq dönməndə Tanrı adının işlənməsi əski düşüncənin ağıllarda oturduğunun göstəricisi kimi nəzərə alın bilər.

Ötən qüdrət oyunudur, bilməyə-

hər şeydən öndədir. Bu, əslində Oğuz təsəvvüründəki Tanrı keyfiyyətləridir. Tanrıdan Oğuz bunu istəyir, həm də istədiyi kimi olur. Təsədüfi deyil ki, Oğuz insanı öz yaratdığı dünyada Tanrılığını sübut edir. Tanrılığına inanmayan Türk isə Oğuz sayılır.

Buna oxşar başqa məsəllər də var:

Ərə bir hünər yetər.

Azacıq aşım – ağırsız başım.

Məsələ Oğuzun – Türkün mənasız davranışlardan çəkinməsinin gərəkliliyi vurğulanır, kökündə əcdadın – Türk insanının qida mədəniyyətinin ifadəsi özünü göstərir. Çox yemək – xəstəlikdir, gödənin (qanının) əsiri olmaqdır. Az yemək – qaydalı yemək deməkdir, xəstələnməkdir, əksinə, sağlamlıqdır. Öncələr sağlq mədəniyyəti sandan işlənen ifadənin sonralar işlənmə çevrəsi genişlənməmiş, əcdad həyatının bütün sahələrinə aid edilmişdir. Burada artıq insanın davranışlarını yüz ölçüb bir biçməsinin qaçılmazlığı diqqətə çəkilir.

Ayıq-oyuq, dəli-tolu.

Yerində oyur-oyur oynayan, xüsusən gənc türk insanı fitrətən yenilməyi sevməyən olmuşdur. Məsələn, Dəli Domrulun ilkin dönmədəki halı Tanrıçılıq dönməsi sayıla bilər, çığındır. Dəli-doluluq Oğuz insanının halındadır, igidliyin başlıca nişanəsidir. Burada hər cür təhlükələri gözünün altına almaq, əslində saymamaq, təhlükəni aşmaq, ölümlə öcəşmək, həm də türk xislətinə uyğun olaraq öldürməyi sevməmək var.

Yerində oyur-oyur oynayan döyüşkən türk həm də ayıqdır. Türkün Tanrılıq keyfiyyətlərindən biri də yurd qoruyuculuğudur.

Məsələrin çoxunda nəsihətçilikdən ötə hökmülülük var. Bunun da kökündə türk xarakteri durur – Tanrıçılıq ruhundan gələn.

Türk xarakterində vəzilik, hər yetənə nəsihətçilik yoxdur. Türk ruhu ardıcıl ömürləşdirməyi sevir, yaşantıların ipə-sapa düzülməsi aqibətdəndir.

Enmədigün yerə çıqma; Ağac qurur, dövrən dönür; Ata baqma, tona baqma, cana baq.

Gir könül içindəki soltanqa baq; El atdığı daş uzak gedər.

Bu örneklərdə dünya görmüş bilginlərin ruhu yaşayır. Hər cür öz-gələşmə çəşidlərinə qarşı dura biləcək bu qənaətlər çağımızda da ardıcıl fikir yiyələrinin, bu ruhda yeni örneklərin yaranmasını istəyir.

Eşəgin bərk bağla, andan Tanrıya ismarla.

Məsələ hər şeyin taleyinin Tanrının əlində olmasına inamla yanaşı habelə insanı məsulluğa kökləmək var.

Əcdadın ağılında dünyanı indiki ölçüdə anlamaq şübhəsiz, yox idi, ola bilməzdi, ancaq fitrətin həmişə öndə olub. Bu örneklərin çoxundakı firti duyumlar yüzillər, minillərdir doğruluğunu qoruyub saxlayır.

Udsuz ev, qutsuz ev.

Ud – qədim Türkcədə "Abır-həya"; "Qut" isə "Tanrı, ruh, güc" anlamındadır. Qafiyəcə də gözəl alınan məsələ İnsan-Tanrı bağının olduğu ortadadır. Udu – abır-həyanın yiyəsi, gerçəkləşdiricisi türk insanıdır, bu ölçüyə uyğun yaşanan evdə Qut, yəni Tanrı var. Tanrı qutludur, yəni ruhludur. O deməkdir ki, insan – qutludur, yəni tanrıdır. Göründüyü kimi, əski türk düşüncəsində İnsandan qırağa Tanrı yoxdur.

(ardı var)

Oğuz atalar sözləri və məsələlərdə Tanrıçılıq görüşləri

neçəsi: İlk atalar sözlərindən birində deyilir: "Atalar ayıtmış: "Həq təala müsəlmanların şübrətdə xəstəlikdən və yigittikdə ölümdən və pirligdə yoxsulluqdan saqlasun", "Allah işin bilir", "Allah yüzi yoxsulluğun göstərməsün", "Allah-təala qullarını qasıq bir düşməni şərrindən saqlasun", "Allah sağ gözü sol gözə möhtac etməsün", "Allah öldürmədigün kimsə öldürməz", "Od qoyup, otluğa Allah-alah dimə" və s.

"Ər oldur dura; durana var" atalar sözündə türk düşüncəsində ər – kişinin Tanrısalıq keyfiyyətinə vurğu edilir. Yenilməzlik, mərdlik, halallıq, sədaqətlik, təmənnəsizlik və s. kimi müsbət keyfiyyətlərin daşıyıcısı olan türk kişisi həmişə ətrafdakıların sevgisini, etibarını qazanıb.

"İmanlu qullarda yatlıluq yoxdur".

Burada mahiyyətə bəndə sayılanın Allaha olan qeyd-şərtsiz təslimçiliyindən, hər an taleyini bəirləyəne sadiqliyindən danışılır. Ancaq Tanrıçılıqda Türk insanının Tanrısı ilə bir olması var, Tanrısının qulu deyil, əslində dostudur.

Ər – Kişi Tanrı kimi. "Etdüğün eymək ərlük degildir".

Burada türk kişinin – ər sayılanın, özünü ər sayanın gördüyü bütün gözəl işləri adı qeyr-adillik sayılır; özünü öymək ərə xas keyfiyyət sayılır. Çünki ər üçün bu kimi işlər onun əslində həyat tərzidir. Türk düşüncəsində lovğalanan ər – ər deyil. Məsələ türk ərinin tanrılıq keyfiyyəti üzə çıxır. Tanrıya xaslıq – ər, kişinin sözü, əməli bütövlüyünün təsdiqi kimi meydana çıxır. Deməli, türk düşüncəsində ərlük odur ki, gözəlliklərini başqaları görsün, öysün, bundan qətiyyəni lovğalanmasın.

"Eyüdə yaramazlıq gəlməz".

Türk insanı düşüncədə olduğu kimi əməldə də yaxşılıqdan yoxrugalıdır. Düşüncə ilə əməl arasında uçurum olmamalıdır. Ata sözünün mayasında duran hikmət budur. Yəni türk insanı özündə tanrılıq keyfiyyəti daşıdığı, özünün tanrılığına inandığı dərəcədə sifətini dəyişə, pis adam ola bilməz.

"Oğlan evləncək: "Bəy oldum" sanur".

Yuxarıda təqdim olunan türk əri üçün keyfiyyət göstəricisi burada da şübhəsiz, ölçüdür. Tanrısalıq daşıyıcısı olmaq - əcdadın qərarında dəyişməz olacağına inamdır. Bəy olmaq ailə dəyərinə tabe ol-

"Ümməti – Məhəmmədin sözi kəsadlığa düşməsin".

Məsəlin - diləyin İslam dininə yönəlik deyildiyi aydındır. Tanrıçılıq ruhunu ifadə edən, sonradan bu cür islamlaşan deyimlər az deyil. "Oğuznamələr" də bu yöndə məsəllər ikili xarakterdədir. Bu da xalqın öncədən Tanrıçılıq ruhunda yaşadığını, sonradan İslamçılıq dönməndə həmin haldan tamamilə çıxmadığını, çıxma bilmədiyini göstərir. Ancaq dinin ardıcıl şəkildə ağıllara yeridilməsi sonucunda Tanrıçılıq məzmunlu alqışlar, inanclar altşurda yaşamağa başlayır.

"Eşəgin dişini, kosağın yaşını, Allahın işini yenə Allahdan başqa kimsə bilməz".

Öncəki iki obrazın (eşək, kosa) başına gələcəkləri yalnız Allahın bilməsi inancı İslam dönməninin təəssüratıdır. Alın yazısı mifinin yaygınlaşdığı zamanda Allahın insanın həyatda gördüyü nə varsa, hamısına (hətta "eşəgin dişini, kosağın yaşını, Allahın işini" bilməsi) nəzarət etməsi, başına gələcəkləri öncədən bəirləməsi qə-

nə qaz gəlir,

Tanrının nəiməti çox, bimeyəne az gəlir.

Məsəlin mayasında Türk Tanrıçılığı ilə İslam Allahçılığının ortamı var; belə ki, Türk Tanrıçılığında dünya yaradılışında iştirak edən əcdad özü hər şeyin mahiyyətə yiyəsidir. Bir tərəfdən Tanrı nemətlərinin çoxluğunu görmək, şikayət etməmək düşüncəsi, başqa tərəfdən nə varsa, insanın nəyə əli, imkanı çatırsa, dinsayağı "şükür etmək" ölçüsü görünür.

Oğuz yumından baymışdır.

Yum – alqış, xeyir-dua anlamındadır. Məsələ Oğuzun yetdiyi məqamdan dolayı arxayınlaşmasına işarə olunur. Həm də yumun Oğuz dünyasında həyatın ruhsal (mənevə) özlüyündə durduğu təsəvvür olunur. Oğuz burada mahiyyət-cə el, yurd anlamında dərk olunur.

Ər geyrətçün toğar.

Oğuz dünyasında ər – kişinin ərđemliyi önə çəkilir. Oğuz dünyagörüşündə ər – kişinin döyüşkənliyi, vicdan əsasında yaşaması, halallığa əsaslanması